

===== Petrás Éva =====

/// „Békés együttélés helyett békés együttműködés”¹

Kerkai Jenő SJ ún. somogyi terve 1964-ből

A címben idézett gondolat, „békés együttélés helyett békés együttműködés”, Kerkai Jenő jezsuita pátertől származik,² aki egy 1964-ben készült írására visszautalva írta naplójába ezt a mondatot. Az írás célja szerint körüljárta a római katolikus egyház cselekvési lehetőségeinek néhány elképzelhető új területét a kádári Magyarország viszonyai között. Forrásközlésünk első dokumentuma ezt az ún. „somogyi terv”-et tartalmazza, míg a második, rövid dokumentum Kerkai vonatkozó naplórészlete. Az „együttélés” inkább passzív, míg az „együttműködés” aktív attitűdöt feltételez. Kerkai maga is erre a különbségtételre építette fel tervezetét, amelyet a feljegyzésen található autográf jegyzet szerint 1964 áprilisában írt és Kádár János számára is megküldött. Nem arról van azonban szó, hogy Kerkai Jenő 1964-ben, hosszú börtönévek után, egészségi állapotában megrendülve, egyszerre csak szolgálatait ajánlotta volna fel a rendszer és annak vezetője számára. Éppen hogy nem, hiszen mi sem állt tőle távolabb, mint amit „együttműködés” címszóval maga a rendszer forszírozott a katolikus egyház vezetői és tagjai számára. Vagyis nem a békepapság útjára gondolt, nem is állambiztonsági értelemben használta a szót, amikor „együttműködésről” beszélt, de még csak nem is „a túlélni, ahogy lehet” praxisát akarta legitimálni. Arról gondolkodott, hogy a katolikus egyháznak, tágabban pedig a kereszténységnek milyen szerepe

1 = = Kerkai beadványa is a témája volt az NKE EJKK Molnár Tamás Kutatóintézete által 2020. március 6-án rendezett Értelmiség a Kádár-korszakban – viták és irányzatok című konferencián elhangzott „Békés együttélés helyett békés együttműködés – Katolikus modus vivendi-variációk a kádári Magyarországon az 1960-as és 1970-es években” c. előadásomnak.

2 = = Kerkai Jenő SJ (1904–1970), jezsuita szerzetes, a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete, az 1935-ben alapított KALOT létrehozója, fő szervezője és országos elnöke. 1949-ben letartóztatták, összességében tíz év börtönbüntetésre ítélték, amelyet rövid, 1956–1957-es megszakítással maradéktalanul letöltött. 1959-es szabadulása után Dunaharaszttiban a MAHART-nál volt fizikai dolgozó, majd a püspökszentlászlói egyházi szociális otthonban lett segédlelkész. 1964-től haláláig Pannonhalmán élt. Életről többek között lásd András–Bálint–Szabó (szerk.), 1995; Balogh, 1996: 42–72.; Cseszka, 2006: 683–692.; pereiről: Bánkuti, 2011: 96–98.

lehetne a magyar társadalomban, milyen értékszempontokat hozhatna be, miközben saját helyzetét stabilizálja. Konkrét javaslatot is tett beadványában, amely Somogy megyében modellezte a nagyobb egyházi társadalmi szerepvállalás jótékony hatását az egészségügyben és a termelőszövetkezeti gazdálkodásban.

A javaslat előképe, modellje a két világháború közötti legsikeresebb katolikus hivatásrendi szervezet, a Katolikus Agrárfűzési Legényegyletek Országos Testülete, a KALOT volt, amelynek Kerkai egykor országos elnökeként működött. Somogyra nem véletlenül esett választása. Ezt indokolta helyismerete, tapasztalata, valamint a KALOT betiltása után rövid ideig működő és nevéhez köthető ún. „somogyi kísérlet” is, amely lelkipásztori, szociális és gazdasági szempontok együttes alkalmazásával élte volna tovább a KALOT-tradíciót. Akkor ez nem valósulhatott meg, de úgy tűnik, Kerkai megőrizte az ötletet, melynek nyomán az 1960-as évek első felében a világegyházi trendek – a II. vatikáni zsinat és tanításai – hatására és a magyar belpolitikai helyzet változásait tapasztalva elevenítette fel és gondolta tovább a korábbi elképzeléseket.

Kerkai kezdeményezése a katolikus egyház és a szocialista állam, tágabban pedig a kereszténység és a marxizmus közötti közeledésre nagyon is aktuális volt, a gondolat az 1960-as években mondhatni reneszánszát élte. Rónay György katolikus író, esztéta, a *Vigília* 1969 és 1978 közötti főszerkesztője így fogalmazta ezt meg egy 1967-es interjújában: „Európa két szellemi nagyhatalma a katolicizmus és a marxizmus; az összes többi kisebb-nagyobb hatósugarú eszmeiség is végeredményben e kettő egyiké felé orientálódik. Mind nyilvánvalóbb, hogy Európában sem a kommunisták, sem a katolikusok nélkül nem oldhatók meg a politikai és társadalmi problémák. Ezért a presztizs-vitáknál ma fontosabb megkeresni az érintkezési pontokat, hogy közös erőfeszítéseket lehessen tenni a békéért és az emberi méltóságot ért sértések visszaszorításáért. Az a párbeszéd, ami ebből a felismerésből a nyugati marxisták és katolikusok között kialakult, szerencsés kezdet.”³

A kádári Magyarországon azonban alapvetően mások voltak a feltételek egy ilyen párbeszédre, mint Nyugat-Európában,⁴ hiszen a katolikus egyház és az állam viszonyának terheltsége, az aszimmetrikus erőviszonyok, az államszocializmus egyházpolitikája – vagyis az egyházüldözés realitása – összehasonlíthatatlanul más keretfeltételeket jelöltek ki erre. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. júniusi határozatában ugyan kimondta, hogy „mivel az egyházak a szocializmus körülményei között is hosszú ideig létezni fognak, szükséges a szocialista állam és a különböző egyházak közötti együttműködés,”⁵ de ez az együttműködés az 1956-os forradalom után az egyházakkal újrakötött megállapodások által ismét megszilárdított és meghatározott régi keretek között folyhatott csupán. Bár a II. vatikáni zsinat (1962–1965) pozitívan hatott a helyi

3 = = Látogatóban. *Élet és Irodalom*, 1967. április 15. In: Rónay, 2004: 21.

4 = = A nyugat-európai és a magyar helyzet különbségének elemzéséhez lásd Hatos, 2014: 23–39.

5 = = Balogh–Gergely (szerk.), 2005: 1003.

egyházak, köztük a magyar katolikus egyház életére is, és 1964-ben a kádári külpolitika nagy sikereként létrejöhetett egy részleges megállapodás is a Vatikán és a Magyar Népköztársaság között,⁶ mindazonáltal a Vatikán új keleti politikája, az Ostpolitik, amely virágkorát éppen az 1960-as és 1970-es években élte, mégsem tudta a kereteket lényegesen kitágítani.

Nem tudjuk, Kádárhoz ténylegesen eljutott-e Kerkai írása, és a helyzet ismeretében „természetesnek” kell tekintenünk azt is, hogy terve papíron maradt csupán, valódi esély a megvalósulására nem volt. Pusztán gondolat kísérlet formájában is tanúsodik azonban arról a szociális, gazdasági és teológiai potenciálról, amely a modern katolikus társadalomtudományos gondolkodásban rejlett, és amelynek haláláig fáradhatatlan munkása és jelentős képviselője éppen Kerkai Jenő volt.

I. DOKUMENTUM

Tervezet

az Állam és az Egyház együttműködési módjainak és lehetőségeinek kikísérletezésére

I. A kísérlet célja.

1. Az Állam és az Egyház közötti rendszeres és módszeres együttműködés országos megszervezése előtt az országos együttműködést célzó kísérletként *egy tájegységen belül* (egyetlen megyében) *kísérletezni az együttműködés módjait és lehetőségeit.*
2. A kísérlet végrehajtását *állami és egyházi szakképzett megbízottak végeznék*, akik mindkét részről *egyenrangú félként a kölcsönös tisztelet és bizalom alapján* állnának. Az Egyház részéről magam vállalom a kísérlet irányítását, mint aki ismerem a Vatikán intencióit és bizalmát bírom. Társakul magam mellé egyházi részről csak szakképzett, az állam iránt jóindulatú, **XXIII.** János-szellemiségű⁷ egyháziakat,⁸ esetleg vallásos civileket fogadok el, elsősorban dr. Takáts Ágostont⁹ (Pécs, Uránváros 36.), mint régi munkatársamat.

II. A kísérlet módja.

Jelenleg két olyan területet látok, ahol az Állam és Egyház részéről a rendszeres és módszeres együttműködés nemcsak lehetséges, hanem hasznos, sőt szükséges: a mezőgazdaság és egészségügy.

6 == Balogh–Fejérdy–Szabó, 2018.

7 == XXIII. János (Angelo Giuseppe Roncalli, 1881–1963), 1958 és 1963 között római pápa.

8 == Kerkai itt a II. vatikáni zsinat szellemiségét képviselő katolikusokra gondol.

9 == Dr. Takáts Ágoston (1921–2005), matematikus, egykori jezsuita szerzetesnövendék, 1947-ben Kerkai közvetlen mozgalmi munkatársa. 1948-ban börtönbe került, majd három évet a recski munkatáborban töltött.

1. *A mezőgazdaság területén* sorsdöntő a közösségi gazdálkodás virágzásának előmozdítása, termelékenységének fokozása. Az anyagi érdekeltségen túli kedvet, munkakedvet, életkedvet mi tudjuk felébreszteni. Mezőgazdasági viszonylatban a megyei kísérlet hármas irányt vehetne:

a. a tsz-dolgozók többségét kitevő *nők lelki energiáját leghatékonyabban egy nagy tény által ébreszthetnők fel*. Általában a magyar paraszt, de elsősorban a paraszt nő számára nem agitáció, hanem tények kellene. Ilyen nagy tény lenne, ha az ország területéről 20–30 mezőgazdaságilag és kertészetileg magasan képzett apácát összetoboroznánk, akik alkalmas helyen *egy tekintélyes kertészet közösségi megművelésével bemutatnák ezen életforma értékeit és szépségeit*.

b. Ugyanilyen nagy tény lenne a kísérleti megyében *járásonként egy mintafalu létrehozása*, mely az egész járásban éreztetné hatását.

Ezekben a mintafalvakban *az elsődleges főmunka az együttműködő állami és egyházi erők részéről a mintafalu kialakítását célzó összedolgozó erőfeszítés a vallási tértől a kulturális, gazdasági és szociális téren keresztül a politikumig, vagyis az egyházközségtől a Hazafias Népfrontig*.

c. a kísérleti megye területén mind a férfiak, mind a nők számára állami és egyházi közös előadó gárdával *tanfolyamok tartása a közösségi élet és közösségi gazdálkodás mélyebb megalapozása céljából*. Ezekben a tanfolyamokon előre megállapított közös program alapján egyházi részről a vallási és erkölcsi alapvetés, állami részről pedig a tudományos, gazdasági és politikai (Hazafias Népfront) kifejtés és továbbképzés történnék a vallásos rétegek (elsősorban az egyházközségi vezetőség) számára, az új szociális rendbe való beilleszkedés és abban való tevékeny részvétel céljából.

2. *Egészségügy területén* jelentős a népegészségügy és szociális ellátás minőségi emelkedése.

a. *a Vöröskeresztben való együttműködés* ugyancsak megvalósítható, amennyiben az egyéni és közösségi felelősségtudat kifejlesztésében az Egyház jelentős segítséget nyújthat, továbbá a beteg- és családgondozás területén ugyancsak jelentős tapasztalattal rendelkező egyháziak állnak rendelkezésre.

b. a szépen fejlődő szociális otthon hálózat sajnos nem rendelkezik elegendő személyzettel, ugyancsak megoldható lenne *állami és egyházi előadó gárdával központilag a szociális otthonok számára hivatástudattal és szakértelemmel rendelkező ápoló- és gondozó személyzet kiképzése*.

III. a kísérlet várható eredménye.

Ezen kísérlet teljesen megfelel mind XXIII. János „Pacem in terris” enciklikája¹⁰ szellemének, mind az MSZMP Központi Bizottsága februári határozatainak a mezőgazda-

¹⁰ = = A „Pacem in terris” („Békét a földön”) kezdetű enciklikát XXIII. János pápa 1963. április 11-én adta ki.

ság helyzetéről,¹¹ mind pedig Kádár János miniszterelnök beszédének a Hazafias Népfront országos kongresszusán.¹² Ezt a kísérletet már meg lehetett és meg kellett volna kezdeni 1948-ban, nem rajtam múlt, hogy nem kezdődött meg. Most viszont megvan rá a mód és lehetőség, a történelem is sürget, magam részéről maradék erőmmel rendelkezésre állok. (Csak megemlítem, hogy fenti mindkét területen az Egyháznak évezredes érdemei vannak, hisz Európa összes népeit szerzetesek tanították meg a földművelésre, a kórházak, szeretetotthonok nagy része pedig egyházi kezelésben volt.)

A kísérlet megyei jellegű, melynek megvalósítására Somogy megyét javaslom, mivel népiségi és vallási szempontból tájegységet alkot, magam is ezt a területet ismerem legjobban.

A kísérlet, amennyiben nem vezet a kívánt eredményre, bármikor módosítható vagy megszüntethető.

Amennyiben a kísérlet eredményes, fokozatosan kiterjeszhető az egész országra, melynek eredménye – rendületlenül bízom benne – az egész magyar nép további felemelkedése.

Püspökszentlászló, 1964. április 5.

[OSZK Kt. 216. f. 495. ő. e. Kiemelések az eredetiben.]

2. DOKUMENTUM

Részlet Kerkai Jenő naplójából, 1966

Január vége felé tavaszias újjászületés érzése lüktet megfiatalodott testemben – lelkemben. Ilyesféle zsongott 1964-ben is, mikor az infarctus cordis kíméleti hónapjai múltával kialakultak a „somogyi terv” körvonalai.

Ezt a tervet eljuttattam Kádár János min. elnök és pártfőtitkár úrhoz. Lényege abban állt, hogy a békés együttélés helyett a békés együttműködés kísérletét kellene kitapasztalni egyetlen megye területén az Egyház és Állam szociális erői között.

Nemsokára megtudtam a Kádár körüli „agytröszt” véleményezését:

- a terv jó, de még korai – így az egyik.
- a terv okos, de még veszélyes – így a másik.

11 = = A kollektivizálás befejeződése és a szocializmus alapjainak lerakását deklaráló nyilatkozatok után már 1963-ban megindult az agrárszektor reformjáról szóló tervezés. Erről lásd: Varga, 2018: 2. a paraszti életforma válságát, a magyar parasztságnak társadalmi tömbként való eltűnését és ennek következményeit elemzi társadalomtörténeti szempontból: Horváth, 2020: 13–53.; Ö. Kovács, 2020: 55–96.

12 = = Kerkai itt vélhetően Kádár Jánosnak a Hazafias Népfront Országos Tanácsa 1961. december 8-i ülésén tartott felszólalására gondol: „Aki nincs a Magyar Népköztársaság ellen, az vele van; aki nincs az MSZMP ellen, az vele van; és aki nincs a népfront ellen, az vele van.” Kádár, 1961: 3–4.

A harmadik talán a legtalálóbbr és őszintébb:

– Jó, jó, de mi lesz a Párttal, ha az egyházi erők is dolgozni kezdenek...?

Ezzel zátonyra is futott...

[OSZK Kt. 216. f. 498. ő. e. 12. és 12/a. Kiemelés az eredetiben.]

=== Levéltári források ===

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt.)

Nagy Töhötöm személyi hagyatéka. 216. f. 495. ő. e.; 216. f. 498. ő. e. 12. és 12/a.

=== Hivatkozott irodalom ===

András–Bálint–Szabó (szerk.), 1995

András Imre – Bálint József – Szabó Ferenc (szerk.): *Kerkai Jenő emlékezete.*

Budapest, Kerkai Jenő Egyházsociológiai Intézet.

Balogh, 1996

Balogh Margit: A „Kisatya”: Kerkai Jenő SJ. (1904–1970). In: *Az idő élén jártak.*

Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949). Szerkesztette: Kovács K.

Zoltán – Rosdy Pál. Budapest, Barankovics István Alapítvány. 42–72.

Balogh–Fejérdy–Szabó, 2018

Balogh Margit – Fejérdy András – Szabó Csaba: Az 1964-es magyar–szentszéki részleges megállapodás. *Archivnet*, 6. sz. <http://www.archivnet.hu/az-1964-es-magyar-szentszeki-reszleges-megallapodas> (letöltés: 2021. február 21.).

Balogh–Gergely (szerk.), 2005

Balogh Margit – Gergely Jenő (szerk.): *Állam, egyházak, vallásgyakorlás*

Magyarországon, 1790–2005. 2. kötet. Budapest, História – MTA TTI.

Bánkuti, 2011

Bánkuti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi*

Rendtartománya története 1945–1965. Budapest, L’Harmattan – Jézus Társasága

Magyarországi Rendtartománya – ÁBTL. 96–98.

Cseszka, 2006

Cseszka Éva: Jezsuita életút a diktatúrák árnyékában. Kerkai Jenő politikája.

In: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig.*

Szerkesztette: Szilágyi Csaba. Piliscsaba, PPKE BTK. 683–692.

Hatos, 2014

Hatos Pál: Keleti politika – nyugati gyökerek. A vatikáni Ostpolitik kulturális kontextusa. *Pro Minoritate*, 1. sz. 23–39.

Horváth, 2020

Horváth Gergely Krisztián: a vidékellenes politika elemei Magyarországon az 1960-as években. Kortárs szempontok egy évtized értékelésében. In: *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években.* Szerkesztette: Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián. Budapest, BTK – NEB. 13–53.

Ö. Kovács, 2020

Ö. Kovács József: a téeszneurózisról. „Gyenge” téeszek és földügyek a kollektivizált vidéki Magyarországon. In: *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években.* Szerkesztette: Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián. Budapest, BTK – NEB. 55–96.

Rónay, 2004

Rónay György: Interjúk, nyilatkozatok, vallomások. Budapest, *Vigilia*. 21–30.

Varga, 2018

Varga Zsuzsanna: az Új Gazdasági Mechanizmus elfeledett sikertörténete: a termelőszövetkezeti szektor. *Betekintő*, 2. sz.

==== Sajtó ====

Kádár, 1961: 3–4.

Kádár János felszólalása a Hazafias Népfront Országos Tanácsa 1961. december 8-i ülésén. *Népszabadság*, 1961. december 10.

Kulcsszavak

=====

katolikus egyház, Kádár János, egyházak